

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „Н. РИЛСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА
КАТЕДРА „ПЕДАГОГИКА“

ПЕТЯ АНГЕЛОВА КОСТОВА

**ТЕХНОЛОГИЧЕН МОДЕЛ ЗА РАЗВИТИЕ НА НАДАРЕНИ
УЧЕНИЦИ ОТ НАЧАЛНИТЕ КЛАСОВЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователната и научна
степен „доктор“
по Професионално направление 1.2. Педагогика
Област на висше образование 1. Педагогически науки
Докторска програма „Теория на възпитанието и дидактика“

Научен ръководител:
проф. д.н. Добринка Лукова Тодорина

БЛАГОЕВГРАД, 2019

Дисертацията съдържа 165 страници, от които 146 основен научен текст и 19 страници приложения. В дисертационния труд са включени 12 таблици и 38 графики. Библиографията съдържа 151 заглавия на кирилица и на латиница и 15 интернетпозиции.

Докторската дисертация е обсъдена на заседание на катедра „Педагогика” на 03.07. 2019 година.

Официалната защита на дисертационния труд ще се състои на 27.09. 2019 година от 11 часа в зала 1412 по заповед на ректора № / .

Научното жури е в състав:

Външни членове на научното жури:

1. Проф. д.н. Яна Рашева Мерджанова
2. Проф. д-р Петър Диков Петров
3. Доц. д-р Коста Димитров Герджиков
4. Доц. д-р Илиана Огнянова Петкова – резервен член

Вътрешни членове на научното жури:

1. Проф. д.н. Добринка Лукова Тодорина
2. Доц. д-р Веска Кирилова Гювийска
3. Доц. д-р Мая Сотирова Сотирова – резервен член

СЪДЪРЖАНИЕ

НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Увод (значимост на проблема; концепция на изследването)

I глава: Теоретични основи на проблема за надарените ученици в българското училище

1.1. Специфични особености на надарените ученици от началния етап на основната образователна степен и техните образователни потребности

1.1.1. Специфични черти на надарените ученици

1.1.2. Образователни потребности на надарените ученици в начален етап на училищно образование

1.2. Идентификация на надарените ученици

1.2.1. Методи за диагностициране

1.2.2. Примерна методика за диагностициране на надарени деца от началните класове

1.3. Развитие на надарени ученици от началните класове в урока и в извънкласната и извънучилищна дейност

1.3.1. Развитие на надарени ученици от началните класове в урока

1.3.2. Развитие на надарени ученици от началните класове в извънкласната и извънучилищна дейност

II глава: Отношение на учениците, учителите и родителите към проблема за развитието на надарените деца от началния етап на основната образователна степен (на основата на констатиращо емпирично изследване)

2.1. Описание на констатиращото емпирично изследване

2.2. Количествен и качествен анализ на резултатите от емпиричното изследване на ученици от началния етап на основната образователна степен

2.3. Количествен и качествен анализ на резултатите от емпиричното изследване на начални учители

2.4. Количествен и качествен анализ на резултатите от емпиричното изследване на родители на ученици от началния етап на основната образователна степен

2.5. Количествен и качествен анализ на резултатите от входящите тестове за установяване на общата интелектуална надареност на ученици от началния етап на основната образователна степен

III глава: Технологичен модел за развитие на надарени ученици от началния етап на основната образователна степен и приложението му в педагогическата практика

3.1. Методологически основания за създаване на модел за развитие на надарени ученици от началните класове

3.2. Концептуална структура на технологичния модел

3.3. Апробиране на технологичния модел в педагогическата практика и установяване на неговата ефективност (на основата на обучаващ и заключителен дидактически експеримент)

3.3.1. Обучаващ дидактически експеримент за развитие на надарени ученици от началния етап на основната образователна степен

3.3.2. Система от критерии, показатели и равнища за измерване развитието на общата интелектуална надареност на надарените ученици в условията на урока

3.3.3. Заключителен дидактически експеримент

3.3.4. Сравнителен количествен и качествен анализ на резултатите от проведените входящи и изходящи тестове за установяване равнището на развитие на надарените ученици

Заключение

Литература

Приложения

Увод (значимост на проблема; концепция на изследването)

Предвид обществената, теоретичната и практическата значимост на проблема за развитие на надарените ученици от началните класове и пропуските в неговото разработване може да бъде определена следната **концепция на изследването**:

Обект на изследването:

Развитие на надарени ученици от началния етап на основната образователна степен.

Предмет на изследването:

Развитие на общата интелектуална надареност на надарени ученици от началния етап на основната образователна степен в урока в условията на изграден технологичен модел.

Цел на изследването:

Разработване на концептуален технологичен модел за развитие на надарени ученици от началния етап на основната образователна степен.

Задачи на изследването:

1. Да се разгледа същността на проблема за развитие на надарени ученици от началните класове в теоретичен аспект чрез анализиране на педагогическа, психологическа и методическа литература.

2. Да се определят специфичните черти на надарените ученици с акцент върху характерните особености на надарените ученици от начална училищна възраст.

3. Да се проведе констатиращо изследване с ученици от началния етап на основната образователна степен, начални учители и родители на ученици от началния етап на основната образователна степен, с оглед установяване на тяхната подготовка и отношение към проблема за развитие на надарените ученици.

4. Да се разработят и приложат входящи тестове за проверка на входно равнище и установяване на общата интелектуална надареност на ученици от началния етап на основната образователна степен (диагностициране на надарените ученици от началния етап на основната образователна степен).

5. Да се разработи концептуален технологичен модел за развитие на надарените ученици и да се установи неговата ефективност.

6. Да се проведе обучаващ дидактически експеримент за проверка на издигнатата хипотеза.

7. Да се осъществи заключителен дидактически експеримент, като се разработят и приложат изходящи тестове за проверка на изходно равнище и сравняване на резултатите от входящото и изходящото изследване с цел установяване

равнището на развитие на надарени ученици от началния етап на основната образователна степен в урока.

Хипотеза на изследването:

Разработеният технологичен модел за развитие на надарени ученици от началния етап на основната образователна степен ще бъде ефективен, ако се имат предвид следните дидактически детерминанти:

1. Съблюдаване на възрастовите, психологическите и познавателните възможности на учениците от начална училищна възраст.

2. Прилагането на подходящи съчетания от традиционни и интерактивни методи на обучение за развитие на общата интелектуална надареност на надарените ученици от началния етап на образование в урока.

3. Създаване на условия за разгръщане на творческия потенциал на учениците.

4. Осигуряване на интерактивна образователна среда, предвид развитие на социално-значими личностни качества у надарените ученици.

5. Осигуряването на педагогическо взаимодействие на субект-субектна основа на равнище педагог-надарени ученици и надарени ученици-върстници.

Методология и методика на изследването

А. Методологическа основа и определящи научни подходи

За методологическа основа приемам **личностния подход**, предвид възможностите на разработения технологичен модел за лично развитие на изследваните надарени деца.

В разработването на дисертационния труд се позоваваме още на следните научни подходи:

- Интерактивен
- Хуманистичен
- Антропологичен
- Технологичен
- Дейностен
- Качествен

Б. Методи на изследването:

I. Теоретични методи на изследване - теоретичен анализ и синтез

II. Методи за емпирично изследване:

1. Констатиращо емпирично изследване с помощен метод анкетиране (анкетиране на ученици от началния етап на основната образователна степен, начални учители и родители на ученици от началния етап на основната образователна степен, с оглед установяване на тяхната подготовка и отношение към проблема за развитие на надарените ученици).

2. Входящи тестове за проверка на входно равнище и установяване на общата интелектуална надареност на ученици от началния етап на основната образователна степен (диагностициране на надарените ученици от началния етап на основната образователна степен):

- тест на Замбиявичене за определяне равнището на умствено развитие;

- тест за изследване и определяне равнището на развитие на прояви на креативност;

- тест за изследване и определяне равнището на развитие на словесно-творческите умения.

3. Обучаващ дидактически експеримент с надарени ученици от началния етап на основната образователна степен.

4. Заключителен дидактически експеримент с изходящи тестове за проверка на изходно равнище и установяване на равнището на развитие на надарени ученици от началния етап на основната образователна степен в урока.

III. Математико-статистически методи на изследване:

1. Коефициент на значимост (K_{zn} . при констатиращото емпирично изследване).

2. Непараметричен критерий за проверка на хипотези - U-критерият на Ман Уитни (при проверката за сравнимост на резултатите от проведените входящи и изходящи тестове за установяване на равнището на развитие на надарените ученици).

Забележка: Подробното описание на изследваните лица и мястото на изследване е представено във втора и трета глава.

V. Етапи на изследването:

1.Обосноваване на обществената, теоретическата и практическата значимост на проблема за развитие на надарените ученици.

2.Проучване на педагогическа, психологическа и методическа литература по изследвания проблем, с оглед анализиране на теоретични авторски подходи.

3.Провеждане на констатиращи изследвания – анкетиране на ученици, учители и родители по проблема за развитие на надарените ученици, разработване и прилагане на входящи тестове за проверка на входно равнище с цел диагностициране на надарените ученици от началния етап на основната образователна степен.

4.Разработване на концептуален технологичен модел за развитие на надарени ученици от началния етап на основната образователна степен.

5.Провеждане на обучаващ дидактически експеримент – разработване на оптимални съчетания от методи на обучение и апробиране на модела в практиката.

6.Провеждане на заключителен дидактически експеримент – разработване и прилагане на изходящи тестове за установяване равнището на развитие на надарени ученици от началния етап на основната образователна степен в урока, проверка влиянието на определените детерминанти в издигнатата хипотеза.

7.Оформяне на разработката и очертаване на изводи, препоръки и перспективи.

Г. Научен инструментариум

1/ Анкетна карта за анкетиране на ученици от началния етап на основната образователна степен (Приложение № 1).

2/ Анкетна карта за анкетиране на начални учители (Приложение № 2).

3/ Анкетна карта за анкетиране на родители на ученици от началния етап на основната образователна степен (Приложение № 3).

4/ Тестове за проверка на входно равнище с цел диагностициране на надарените ученици от началния етап на основната образователна степен (виж втора глава).

5/ Тестове за проверка на изходно равнище с цел установяване равнището на развитие на надарените ученици от началния етап на основната образователна степен (виж трета глава).

6/ Авторски технологичен модел за развитие на надарени ученици от началния етап на основната образователна степен (виж трета глава).

Д. Индикатори за определяне отношението на учениците, учителите и родителите към проблема за развитието на надарените деца от началния етап на основната образователна степен (виж втора глава)

I. Индикатори при изследване на учениците:

1. Наличието на специфични интереси у децата (въпроси 1, 4, 5).
2. Професионалното ориентиране на учениците (въпрос 2).
3. Отношението на учениците към училището (въпроси 3, 6).
4. Наличието на внимание, грижи и целесъобразен подход на учители и родители за развитието и усъвършенстването на интересите и способностите на учениците (въпроси 7, 8).

II. Индикатори при изследване на началните учители:

1. Оценяване значението на проблема за работа с надарените ученици в училище (въпроси 1, 2, 3).
2. Варианти на работа с надарени деца за тяхното развитие и усъвършенстване (въпроси 4, 7).
3. Общуването с надарените ученици (въпрос 5).
4. Оценяване заинтересоваността на родителите на надарените ученици за развитието, благополучието и дейността на техните деца в училище (въпрос 6).

III. Индикатори при изследване на родители на ученици от началните класове:

1. Наличието на специфични интереси на техните деца (въпроси 1, 2, 4).
2. Професионалното ориентиране на децата им (въпрос 3).
3. Общуването на родителите с техните деца (въпрос 5).

4. Отношението на родителите към проблема за работа с надарените ученици в българското училище (въпроси 6, 7, 8).

5. Оценяване заинтересоваността на учителите за развитието, благополучието и дейността на надарените деца в училище (въпрос 9).

6. Оценяване от родителите на предложени варианти за развитие на надарените ученици (въпроси 10, 11, 12).

Е. Система от критерии, показатели и равнища за измерване ефективността на модела за развитието на надарени ученици от началния етап на основната образователна степен (виж трета глава)

I критерий: Равнище на развитие на интелекта на надарените ученици:

Показател 1. Развитие на психически процеси – концентрация и целенасоченост на вниманието:

а) високо равнище – наличие на умения за пълна концентрация и целенасоченост на вниманието;

б) средно равнище – наличие на частични умения за концентрация и целенасоченост на вниманието;

в) ниско равнище – непълна, ограничена концентрация и целенасоченост на вниманието.

Показател 2. Използване на логически операции – анализ, синтез, сравнение, обобщение, абстракция (отделяне на същественото от несъщественото):

а) високо равнище – пълнота и точност на познанията и уменията в използването на логически операции;

б) средно равнище – частични пропуски и неточности на познанията и уменията в използването на логически операции;

в) ниско равнище – непълнота и неточност, ограниченост на познанията и уменията в използването на логически операции.

II критерий: Равнище на развитие на продуктивната творческа дейност на надарените ученици:

Показател 1. Прояви на креативност (развитие и изразяване на нови идеи, творчески търсения) – нови варианти на решение на учебните задачи, оригиналност, инициативност:

а) високо равнище – пълнота и точност на посочените признаци на креативност;

б) средно равнище – частични пропуски и неточности на посочените признаци на креативност;

в) ниско равнище – непълнота и неточност, ограниченост на посочените признаци на креативност.

Показател 2. Демонстриране на богат активен речник – дар слово, умение за изразяване на собствени мисли и чувства; индивидуален стил на изказване:

а) високо равнище – наличие на богат активен речник;

б) средно равнище – непълен речников запас;

в) ниско равнище – ограничен речников запас.

I глава: Теоретични основи на проблема за надарените ученици в българското училище

1.1. Специфични особености на надарените ученици от началния етап на основната образователна степен и техните образователни потребности

1.1.1. Специфични черти на надарените ученици

Надарените деца се отличават с: високи общи интелектуални способности; творческо продуктивно мислене; психомоторни способности; необикновена способност да преодоляват трудностите; необичайно запомняне и задържане в паметта, бърза реакция за възпроизводство на факти; постоянство в активността си; широта на интересите: силно интелектуално любопитство към много неща; усвояване на четене: по-рано от връстниците си – още преди да тръгнат на училище, бързо четене; лесна приспособимост към социалната среда; увереност в себе си сред връстници и сред възрастни; стремеж към самостоятелност и инициативност в действията; перфекционизъм; склонност към съревнование; творческо мислене, креативност; целенасоченост; психо-емоционална и социална ранимост; повишена сензитивност; критичност и висока степен на самокритичност; общуване с по-големи от тях, интересът им към игрите с връстниците е на заден план; голямо желание да се занимават със свои си „научни” работи.

Д. Тодорина дава цялостно определение за надарено дете, като посочва, че „дете, което показва по-високи забележителни постижения, обща интелектуална надареност, специални способности, в сравнение с връстниците си, в областта на науката, изкуството или спорта и ги проявява трайно, е надарено” (Тодорина, 2009: 17).

За всички дарования важи едно основно правило: „Колкото по-рано се открие дарованието и колкото по-отрано започнат системни занимания, толкова по-големи резултати могат да се получат”, което е от изключително значение за всички членове на обществото.

1.1.2. Образователни потребности на надарените ученици в начален етап на училищно образование

Детето трябва да бъде насочено към възможностите му, родителите и учителите да му помогнат да намери това, в което е добро и което е интересно за него.

Ето защо е необходима компетентна подготовка на учители и родители за откриване и работа с надарените деца.

Учителите и родителите трябва да знаят, че надарените деца са тези, които имат високи общи интелектуални способности; творческо продуктивно мислене; психомоторни способности и необикновена способност да преодоляват трудностите.

Необходимо е в процеса на обучение добрият педагог да осигури на надарените ученици в начален етап положителен емоционален климат, душевен комфорт и спокойна обстановка в клас, които са предпоставка за добро личностно развитие, постигане на положителни резултати и удовлетворение от задоволяване на потребностите на надарените деца.

От направения по-горе анализ е редно да се обобщят основните и главни образователни потребности на надарените ученици, а именно: осигуряване на условия за повишаване на обществения интерес към тази проблематика; отделяне на достатъчно време и място за работа с надарените ученици; разработване на конкретни указания за учители и родители

относно диагностицирането на даровитите деца на основата на техните особености и прояви; актуализиране на познатите методики за идентификация на надарените и разработване на нови; използване и доразвиване на всички подходящи урочни, неурочни и извънкласни форми на работа; преодоляване на трудностите в работата на специалистите по този проблем и на учителите чрез набавянето на повече преводна литература, теоретични разработки по-най важните въпроси; анализиране на добър педагогически опит; снабдяване с разнообразни дидактически материали за индивидуална и диференцирана работа, сборници с проблемни задачи; картотекиране на надарените деца и проследяване на тяхното развитие; създаване на нормативни документи за ускорено преминаване в следващ клас.

Необходимо е интересът на децата да се открие навреме от родители и учители, а и от самите ученици и да се направи всичко възможно за неговото развитие. Интересът към определена дейност може да се окаже траен, в основата си да е свързан с развити заложби и способности.

1.2. Идентификация на надарените ученици

1.2.1. Методи за диагностициране

Познаването на характерните особености на надарените деца дава възможност и за тяхното идентифициране в педагогическата практика.

Обикновено за целта могат да послужат продължителните наблюдения над дейността и проявите на децата, анкетни листове, тестове, оценъчни скали, интервю и др. Някои от най-подходящите методи за идентификация са:

1. Наблюдение
2. Тестове
3. Рейтинг-скали

За диагностициране на надарените деца, в педагогическата практика се прилага и стандартизирано интервю с учителите, родителите, както и със самите надарени ученици.

1.2.2. Примерна методика за диагностициране на надарени деца от началните класове

За да бъде доказана надареност у учениците е необходимо задълбочено диагностициране с надеждни и ефективни методики.

За тази цел особено подходяща е методиката на Замбиявичене, чрез която става ясно равнището на умствено развитие при изследваните ученици. Тестът се състои от четири субтеста, съобразени с възрастта на децата в началните класове (Минчев, 2000: 182 – 187).

Виж приложение № 2.

I субтест – изследва възможностите за различаване на съществените признаци на предметите и явленията от несъществените, както и знанията на децата.

II субтест – изследва мисловните операции обобщаване и абстрахиране.

III субтест – изследва възможностите за установяване на логически връзки и отношения между понятията.

IV субтест – изследва възможностите за обобщение.

Оценката на успеваемост (ОУ) от решените словесни тестове се определя по формулата:

$$\text{ОУ} = \frac{X \times 100}{40} \%,$$

където X е сумата от точките, получени от изследваното дете.

Избрани са следните равнища на успеваемост:

IV равнище на успеваемост – 32 точки и повече (80 – 100 % ОУ)

III равнище на успеваемост – 31,5 – 26 точки (79,9 – 65 % ОУ)

II равнище на успеваемост – 25,5 – 20 точки (64,9 – 50 % ОУ)

I равнище на успеваемост – 19,5 точки и по-малко (49,9 % ОУ).

За установяване на общата интелектуална надареност у учениците и най-вече на продуктивната творческа дейност в

частност прояви на креативност и демонстриране на богат активен речник могат да се предоставят следните варианти на творческа дейност:

- непознат текст, съобразен с възрастта на учениците, на който те трябва да измислят и предложат (напишат) поне три (3) различни остроумни заглавия;
- съчинение по определена тема и възможност за писане на учениците, като темата трябва да бъде интересна, актуална и забавна за тях и да им доставя радост и удовлетворение;
- учениците да съчинят разказ, приказка или стихотворение, като работят самостоятелно (писмено) без абсолютно никакви ограничения, правила или следване на план, дава им се свобода и независимост при писане на текст; децата работят спокойно и целенасочено; взема се под внимание индивидуален стил на изказване, собствения подход, собственото отношение към избраната тема в детската творческа изява;
- проектиране.

От съществено значение за развитието и усъвършенстването на учениците е навременното откриване на техните интереси и способности, прилагане на целесъобразен подход и насочване в определена област. Това налага непрекъснато усъвършенстване на професионалната компетентност на началните учители, постоянство и повече информираност относно специфичните особености характерни за надарените ученици и тяхното диагностициране като такива. Необходимо е родителите да проявяват заинтересованост и сериозно отношение към интересите на своите деца, които могат да бъдат индикатори за надареност.

1.3. Развитие на надарени ученици от началните класове в урока и в извънкласната и извънучилищна дейност

1.3.1. Развитие на надарени ученици от началните класове в урока

Проблемът за развитие на надарени ученици в урока е особено значим в днешно време, тъй като се разчупват традиционните рамки на класно-урочната система, и се търсят

варианти за развитие и усъвършенстване на способностите на ученика, съобразно неговите особености и интереси.

Възможно да се определят основни предпоставки за успешно развитие на надарени ученици от началния етап на основната образователна степен в урока:

1. Професионална компетентност на учителите и желание за работа с надарени ученици в училище.

2. Оценяване на проблема от ръководството на училището.

3. Индивидуална работа с надарени деца, в зависимост от техните интереси, потребности и способности.

4. Специален подход към тях, тъй като се нуждаят от специфични технологии и условия за пълноценно развитие.

5. Предоставяне на възможност за самостоятелен избор на надарените ученици.

6. Повече разбиране от страна на техните съученици.

7. Повече заинтересованост от страна на техните родители и учители.

8. Осигуряване на условия за повишаване на обществения интерес към тази проблематика.

9. По-голяма възможност за творческа изява, самостоятелност, самооценка и самоуправление.

10. Възлагане на нестандартни проблемно-изследователски задачи на надарени ученици.

11. Включване и вземане на активно участие на надарени ученици в изпълнение на комплекс от творчески задачи.

12. Прилагане на интересни, занимателни, надеждни и ефективни интерактивни методи на обучение за успешното развитие и усъвършенстване способностите на надарени ученици от началния етап на основната образователна степен в урока.

13. Прилагане на ефективни форми на обучение и осъществяване на подходящи съчетания между тях за придобиване и усъвършенстване на знания, умения за творческо мислене и навици, прилагането им в учебно-възпитателната дейност, а също така и за самостоятелна творческа дейност и индивидуална изява на надарени ученици от началния етап на основната образователна степен в урока.

14. Отделяне на повече време в урока за работа с даровити ученици.

15. Осигуряване на специализирана учебна материална база, която да задоволява потребностите и интересите им.

Съществена необходимост в процеса на обучение е всяко надарено дете да бъде мотивирано за дейност, което ще разпали у него жаждата за знания, за творческа изява, стремежа към откривателство, към изобретателство в практическата дейност. По този начин ученето ще протича активно, с интерес, радост и увлечение, с богат емоционален подтекст, а овладените знания ще са осъзнати и трайно съхранени в паметта на детето.

1.3.2. Развитие на надарени ученици от началните класове в извънкласната и извънучилищна дейност

За успешното развитие на надарените ученици от началните класове трябва да се има предвид ролята на различните извънкласни и извънучилищни форми – кръжоци, секции, групи по интереси, клубове по интереси, центрове за работа с деца, учебни центрове за направляване и инструкции, за двигателна активност, за групова дейност, за индивидуална работа.

Надарените ученици – участници в извънкласната и извънучилищна дейност са активен субект в процедурата за определяне на целите на дейността. Те внасят свои идеи, алтернативни варианти. Възпитателят ги стимулира в този процес чрез дискусии, анализи, обсъждания и т.н.

Ориентири за възпитателите могат да бъдат:

- Стимулиране самопознанието, самоутвърждаването и самоусъвършенстването на учениците;
- удовлетворяване на специфичните потребности на децата през свободното им време, развитие на техните способности и интереси;
- осигуряване на възможност на децата за участие в различни по съдържание и характер дейности и обединяване в общности, чиято приоритетна идея е формиране и изява на творческата индивидуалност на детето;
- насочване на учениците към избор на професия;

- свързване на свободното време на учениците с техните ценностни ориентации, стратегии и жизнени планове и формиране на съвременно съзнание и поведение за пълноценно използване на свободното време;

- обогатяване на социалните контакти, сферата на общуване на учениците и усъвършенстване опита им за участие в обществения живот;

- изграждане на готовност у личността за непрекъснато образование като важен компонент на човешката култура” (Тодорина, Д., Л. Тодорова, П. Жирякова, 1995: 171).

За успешното развитие на надарените ученици от началните класове не е достатъчно да се разчита само на определени условия в училище. Трябва да се има предвид и ролята на различните извънкласни и извънучилищни форми – кръжоци, секции, групи по интереси, клубове по интереси, центрове за работа с деца, учебни центрове за направляване и инструкции, за двигателна активност, за групова дейност, за индивидуална работа. Желателно е учениците да участват и в извънкласна, и извънучилищна дейност, чрез която се постига удовлетворяване на специфичните потребности на надарените деца от началните класове през свободното им време, развитие на техните способности и интереси, свързване свободното време на учениците с техните ценностни ориентации, стратегии и жизнени планове и формиране на съвременно съзнание и поведение за пълноценно използване на свободното време.

II глава: Отношение на учениците, учителите и родителите към проблема за развитието на надарените деца от началния етап на основната образователна степен (на основата на констатиращо емпирично изследване)

2.1. Описание на констатиращото емпирично изследване

Констатиращото изследване е насочено към три групи лица – ученици от началните класове, начални учители и родители на деца от началните класове, въз основа на което провеждането му включва – анкетиране на ученици, учители и родители по проблема за развитие на надарените ученици;

разработване и прилагане на входящи тестове за проверка на входно равнище с цел диагностициране на надарените ученици от началния етап на основната образователна степен. За целта са изготвени:

1/ Анкетна карта за анкетиране на ученици от началния етап на основната образователна степен

2/ Анкетна карта за анкетиране на начални учители

3/ Анкетна карта за анкетиране на родители на ученици от началния етап на основната образователна степен

4/ Входящи тестове за проверка на входно равнище с цел диагностициране на надарените ученици от началния етап на основната образователна степен

Една от основните задачи на констатиращото изследване е чрез анкетните карти да се установи наличието на интереси, специфични черти и способности, предопределящи надареност у изследваните ученици, както и полагат ли учителите и родителите необходимото внимание, грижи и целесъобразен подход за развитието и усъвършенстването на интересите и способностите на учениците от началните класове.

Друга важна задача, която е свързана с темата за надареността на децата от началните класове е да се проучи мнението и отношението на началните учители и родителите относно проблема за надарените деца, както и да се установи спецификата на подготовката им за работа с тях.

Всички поставени въпроси в анкетните карти са съобразени с възрастовите и личностни особености на изследваните лица.

От анкетирането на ученици, учители и родители се цели установяването на важни предпоставки, които служат като **индикатори за надареност при ученици от изследваните класове** (виж посочените цели към всяка от анкетните карти).

Контингент на изследването (обхват) – 156 ученици от началните класове, 16 начални учители, 154 родители на деца от началните класове. Общо са изследвани 326 лица, като анкетното проучване е проведено във II ОУ "Димитър Благоев", III ОУ "Димитър Талев", VI СУ "Иван Вазов", VIII СУ "Арсени Костенцев" град Благоевград.

2.2. Количествен и качествен анализ на резултатите от емпиричното изследване на ученици от началния етап на основната образователна степен

Анкетна карта за анкетиране на ученици от началните класове

За анкетирането на ученици от началните класове е използвана анкетна карта, която се състои от 8 въпроса. Анкетирането се провежда с изследователска цел. На всеки от поставените въпроси децата трябва да отговорят обективно и ясно, чрез заграждане на избраните отговори, даване на свободен отговор, допълване на отговорите или подчертаване.

Анкетирането на ученици от началните класове цели да се установи:

- наличието на интереси, които могат да бъдат индикатори за надареност у децата (въпроси 1, 4, 5);
- професионалното им ориентиране (въпрос 2);
- отношението към училището, мнението на ученици от началните класове за равнището на образователна подготовка в училище (въпроси 3, 6);
- наличието на внимание, грижи и целесъобразен подход на учители и родители за развитието и усъвършенстването на интересите и способностите на учениците (въпроси 7, 8).

Виж приложение № 3.

2.3. Количествен и качествен анализ на резултатите от емпиричното изследване на начални учители

Анкетна карта за анкетиране на начални учители

За анкетирането на начални учители е използвана анкетна карта, която се състои от 7 въпроса. Анкетирането се провежда с изследователска цел. На всеки от поставените въпроси учителите следва да отговорят обективно и ясно, чрез заграждане на избраните отговори, допълване на отговорите.

Анкетирането на начални учители е с цел да се установи:

- как самите те оценяват значението на проблема за работа с надарените ученици в училище (въпроси 1, 2, 3);

- какви варианти за работа с такива деца определят като ефективни относно тяхното развитие и усъвършенстване (въпроси 4, 7);
- как общуват с надарените ученици (въпрос 5);
- до каква степен според тях са заинтересовани родителите на надарените ученици от развитието, благополучието и дейността на техните деца в училище (въпрос 6).

Виж приложение № 4.

2.4. Количествен и качествен анализ на резултатите от емпиричното изследване на родители на ученици от началния етап на основната образователна степен

Анкетна карта за анкетиране на родители на ученици от началните класове

За анкетирането на родители на ученици от началните класове е използвана анкетна карта, която се състои от 12 въпроса. Анкетирането се провежда с изследователска цел. На всеки от поставените въпроси родителите е необходимо да отговорят обективно и ясно, чрез заграждане на избраните отговори, допълване на отговорите, даване на свободен отговор.

Анкетирането на родители на ученици от началните класове цели да бъде установено:

- наличието на интереси, които могат да бъдат индикатори за надареност у техните деца (въпроси 1, 2, 4);
- професионалното ориентиране на децата им (въпрос 3);
- как общуват родителите с техните деца (въпрос 5);
- отношението на родителите към проблема за работа с надарените ученици в българското училище (въпроси 6, 7, 8);
- до каква степен според тях са заинтересовани учителите от развитието, благополучието и дейността на надарените деца в училище (въпрос 9);
- какви варианти за работа определят родителите като ефективни за пълноценното развитие на надарените ученици (въпроси 10, 11, 12).

Виж приложение № 5.

Изводи и обобщение

От направения анализ на резултатите от проведеното анкетно проучване с ученици, начални учители и родители, могат да бъдат направени следните изводи:

1. От съществено значение за развитието и усъвършенстването на децата от началните класове е навременното откриване на техните интереси и способности, прилагане на целесъобразен подход и насочване в определена област. Това налага непрекъснато усъвършенстване на професионалната компетентност на началните учители, постоянство и повече информираност относно специфичните особености характерни за надарените ученици и тяхното диагностициране като такива. Необходимо е родителите да проявяват заинтересованост и сериозно отношение към интересите на своите деца, които могат да бъдат индикатори за надареност.

2. Различните интереси на учениците по отношение на бъдещите им професии и предпочитани занимания, показват наличието на определени наклонности още в най-ранна възраст, което налага навременно реагиране за тяхното развитие с цел постигане на удовлетвореност и успешна реализация.

3. Да се задоволяват потребностите на децата и да се развиват техните способности и интереси, не означава да се разчита само на определени условия в училище. Желателно е учениците да участват и в извънкласна дейност.

4. За пълноценното развитие на надарените ученици в училище е необходимо прилагане на специален подход към тях, осигуряване на повече време за работа в урока, възможност за самостоятелност и творческа изява в него, предоставяне на специализирана учебна материална база и утвърждаване на ефективна Национална стратегия за работа с надарените.

5. Недооценяването на въпроса свързан с образователните потребности и недостатъчните компетентност, информираност и желание за справяне с трудностите, са основни причини за пренебрегването на проблема за работа с надарените ученици в българското училище, което изисква взаимодействие и вземане на сериозни мерки от страна на обществените институции, ръководствата на училища, педагозите и родителите.

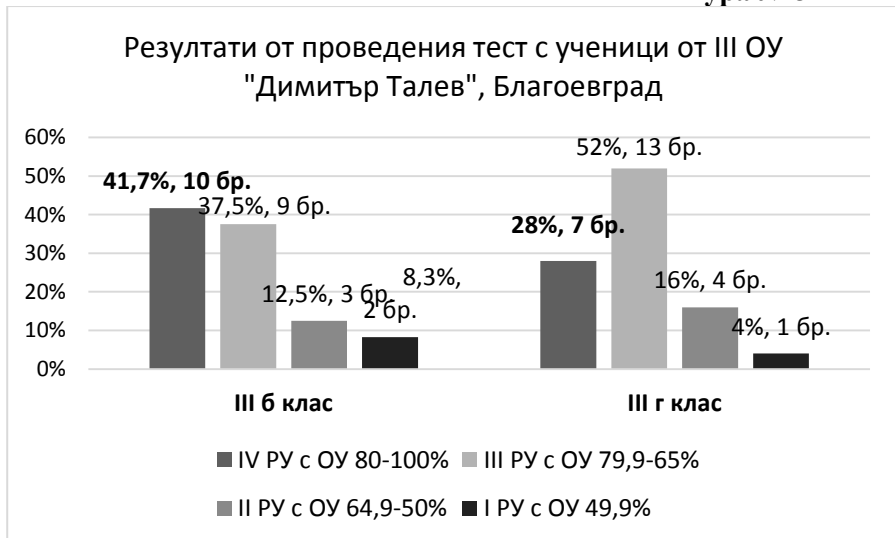
2.5. Количествен и качествен анализ на резултатите от входящите тестове за установяване на общата интелектуална надареност на ученици от началния етап на основната образователна степен

От анализа на резултатите от анкетното проучване с ученици, начални учители и родители се установиха важни предпоставки, които служат като индикатори за обща интелектуална надареност при ученици от **III б** и **III г** клас на III ОУ "Димитър Талев" – Благоевград. За да бъде доказана надареност у третокласниците е необходимо задълбочено диагностициране с надеждни и ефективни методики.

За тази цел е използвана **методиката на Замбиявичене, чрез която става ясно равнището на умствено развитие при изследваните ученици**. Тестът се състои от четири субтеста, съобразени с възрастта на децата в началните класове (описание на методиката е представено в увода на дисертацията – към концепцията на изследването).

Виж приложение № 2.

Фигура № 37

От резултатите на таблица № 10 става видно, че **10 (41,7%)** от общо 24 **ученици от III б клас** достигат най-високото IV равнище на успеваемост с висока оценка в %, а информацията на таблица № 11 показва, че на това равнище са **7 (28%)** от общо 25 **ученици от III г клас**. Данните са отразени и на фигура № 37. Третокласниците от двата класа, при които се установяват най-високи резултати са тези с **най-високо равнище на умствено развитие**.

Посочените в текста ученици от III б и III г клас показват и **най-високо равнище на успеваемост относно възможностите за различаване на съществените признаци на предметите и явленията от несъществените, мисловните операции обобщаване и абстрахиране, както и установяване на логически връзки и отношения между понятията**. Всичко това е заложено в основата на самия тест (чрез четири субтеста), който има за цел да изследва споменатите вече възможности при учениците от началните класове, след което в зависимост от техните резултати се определя равнището на умствено развитие на децата. От направения анализ на получените резултати от изследваните ученици в III б и III г клас беше установено най-високо равнище на умствено развитие при някои от тях.

Обобщение

На основата на направения по-горе анализ на резултатите от анкетното проучване с ученици, начални учители и родители се установиха важни предпоставки, които служат като индикатори за обща интелектуална надареност при ученици от **III б и III г клас** на III ОУ "Димитър Талев" – Благоевград. За да бъде доказана общата интелектуална надареност у третокласниците се проведе настоящото изследване и бе определено равнището на умствено развитие, както и равнището на развитие на продуктивната творческа дейност. За тази цел се извърши задълбочено диагностициране с надеждни и ефективни методики.

Резултатите от проведените входящи тестове показват, че от всички изследвани третокласници от двата класа **10 (41,7%) ученици от III б клас** и **7 (28%) ученици от III г клас** достигат

високо равнище на умствено развитие, както и високо равнище на развитие на продуктивната творческа дейност. Именно тези прояви **са специфичните особености, които притежават децата с обща интелектуална надареност.**

И тъй като броят на надарените ученици в III б клас е най-висок, определяме **III б клас за експериментална, а III г клас за контролна група.** Това ще даде възможност за сравнителен анализ на ефективността на отделните групи методи на обучение (традиционни и интерактивни), прилагани при ученици, които имат прилизително еднакви възможности.

III глава: Модел за развитие на надарени ученици от началния етап на основната образователна степен и приложението му в педагогическата практика

3.1. Методологически основания за създаване на модел за развитие на надарени ученици от началните класове

Идеята за изграждането на технологичен модел за развитие на надарени ученици от началните класове е породена от стремежа и необходимостта от непрекъснато, трайно и ефективно развитие на способностите и интересите на надарените деца.

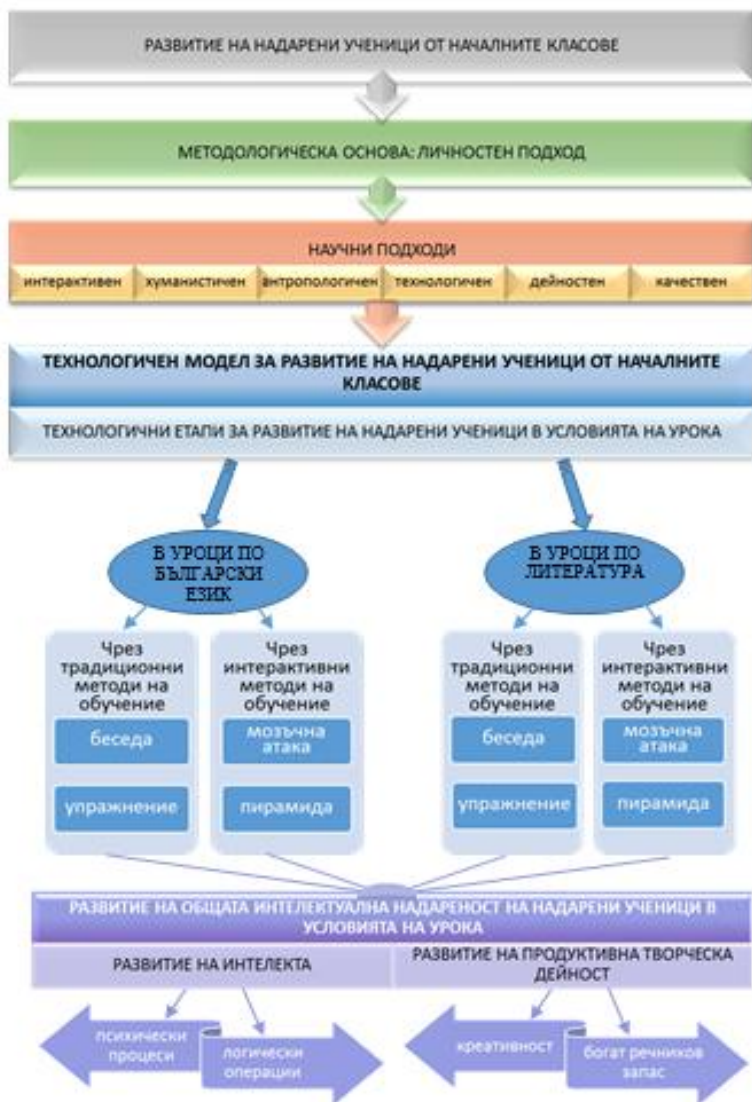
Ето защо за **методологическа основа** на технологичния модел определям именно **личностния подход.** Тук той е особено значим, тъй като предполага цялостно личностно развитие на учениците (в случая надарените ученици), успешна реализация в бъдеще, съобразяване и зачитане на интересите, способностите и потребностите на надарените деца.

Целта на изградения технологичен модел е развитие на общата интелектуална надареност на надарени ученици от началните класове.

За постигане на тази цел е предвидена система от тренингови упражнения и задачи за усъвършенстване, с по-високо равнище на трудност и вариативност (творчески задачи, казуси, тестове, упражнения и др.) в условията на традиционни и интерактивни методи на обучение на основата на личностноориентирани взаимодействия.

Смятам, че в тази посока съществена значимост имат: предоставяне на определена тема на съчинение и възможност за писане на надарени ученици от началния етап на основната образователна степен, като съчинението има план от точки, по които децата трябва да се ръководят, с цел развитие на словесно-творческите умения; редакция на даден текст с изучени граматически категории, с цел развитие и усъвършенстване на уменията за правилно използване на самите категории и развитие на правилната реч в синхрон с богат творчески заряд; прочит на непознат текст, съобразен с възрастта на надарените ученици, след което те трябва да измислят и предложат (напишат), колкото може повече различни остроумни заглавия на текста, с цел развитие на детското продуктивно творческо мислене; опити за продължаване на литературно произведение, въз основа на собствените възгледи и идеи на надарените; опити за поставяне на децата на мястото на герой в дадена литературна творба; свеждане на съдържанието, идеите и проблемите на литературно произведение до собствения опит и до собствените преживявания на надарените ученици от началния етап на основната образователна степен, като по този начин се постига подходящо и умело поставяне на децата в една близка до тях житейска ситуация.

Концептуална структура на технологичния модел

3.3. Апробиране на технологичния модел в педагогическата практика и установяване на неговата ефективност (на основата на обучаващ и заключителен дидактически експеримент)

3.3.1. Обучаващ дидактически експеримент за развитие на надарени ученици от началния етап на основната образователна степен

За развитие на надарените ученици от ЕГ в уроците по български език и литература приложихме традиционните методи на обучение – беседа и упражнение и интерактивните методи на обучение – мозъчна атака и пирамида. Избрахме посочените методи, тъй като те са актуални, надеждни, ефективни и значими. Интерактивните методи на обучение допринасят за изграждане на образователния диалог на базата на предварително уточнени договорености и процедури. Прилагането на интерактивни методи на обучение в началното училище е иновация, осигуряваща формирането на съвременната личност. Всичко това е от особена значимост за развитието на надарените ученици от началните класове.

Беседата е приложима при определени условия. Тук тя е ефективна, тъй като надарените ученици от ЕГ са готови да работят по този начин, притежават познания по разглежданите теми и ги приемат с интерес, радост и удовлетворение.

Надарените ученици от ЕГ отговарят правилно, точно и ясно на зададените въпроси от учителя. Те са мотивирани за работа, а показател за това е тяхното отношение към разглежданите теми и активното им участие в проведените беседи.

При даване на отговор, надарените ученици показват: високи общи интелектуални способности; творческо продуктивно мислене; психомоторни способности; необичайно запомняне и задържане в паметта, бърза реакция за възпроизводство на факти; постоянство в активността си; широта на интересите: силно интелектуално любопитство към много неща; увереност в себе; стремеж към самостоятелност и инициативност в отговорите; перфекционизъм; склонност към съревнование; творческо мислене, креативност; целенасоченост.

Всички учебни задачи (упражнения) са съобразени с учебното съдържание в читанката за трети клас.

Надарените ученици от ЕГ са мотивирани за работа, активни, целенасочени, отговорни, продуктивни, креативни, емоционални, артистични, с чувство за хумор, с богат активен речник и с творчески заряд.

Всички предложени учебни задачи (упражнения) са съобразени с учебното съдържание в учебника по български език за трети клас.

Тук надарените ученици от ЕГ показват оригиналност и богатство от думи и изрази, което високо се оценява.

Мозъчната атака е интерактивен метод на обучение, който означава използване на мозъка за шурмуване на творческите проблеми, което се осъществява в група. Чрез този метод се стимулира творческата активност и продуктивност на надарените ученици по дадена тема или въпрос.

За развитие на надарените ученици от ЕГ, в уроците по **български език и по литература** е приложен и **интерактивен метод Пирамида**.

Тук надарените ученици събират информация, която осмислят и достигат до конкретни обобщения чрез обединяване около приемливо за всички мнение.

Посочените по-горе в текста методи в уроците по български език и по литература са от съществено значение за развитието на общата интелектуална надареност на надарените ученици от ЕГ и по-конкретно за развитие на интелекта (психически процеси, логически операции) и развитие на продуктивната творческа дейност (креативност, богат речников запас).

3.3.2. Система от критерии, показатели и равнища за измерване развитието на общата интелектуална надареност на надарените ученици в условията на урока

За **основни критерии** приемаме равнището на развитие на интелекта и равнището на развитие на продуктивна творческа дейност, които искаме да усъвършенстваме като резултативна

страна от процеса на работа с надарените ученици в условията на урока.

Като **основни показатели** за установяване на развитие на интелекта и развитие на продуктивна творческа дейност при надарените деца, ни служат отделните характерни черти и признаци на всяко посочено развитие.

Използваме **тристепенна скала за измерване на резултатите** по всеки от показателите:

а) **високо равнище (бал 3)** – пълнота и точност на познанията и уменията по признака;

б) **средно равнище (бал 2)** – частични пропуски и неточности на познанията и уменията по признака;

в) **ниско равнище (бал 1)** – непълнота и неточност на познанията и уменията по признака.

Съдържанието на отделните критерии, показатели и равнища е представено в увода.

3.3.3. Заключителен дидактически експеримент

За да бъде установено равнището на развитие на надарените ученици от **ЕГ – III б клас и КГ – III г клас на III ОУ "Димитър Талев" – Благоевград** са необходими надеждни и ефективни методики.

За тази цел е използвана **методиката на Замбициявичене, чрез която става ясно равнището на умствено развитие при изследваните ученици. Виж приложение № 2.**

От проведения изходящ тест за установяване равнището на умствено развитие, надарените ученици от **ЕГ – III б клас при III ОУ "Димитър Талев" град Благоевград** достигат най-високото **IV равнище** на успеваемост с максимално висока оценка в % – 100 %, като получават максимума от 40 точки.

Надарените ученици от **КГ – III г клас при III ОУ "Димитър Талев" град Благоевград** също достигат най-високото **IV равнище** на успеваемост, но с оценка в % – под 100 %, като не получават максимума от 40 точки.

Третокласниците от ЕГ, при които се установяват най-високи резултати са тези с най-високо равнище на умствено развитие. Те показват най-високо равнище на

успеваемост относно възможностите за различаване на съществените признаци на предметите и явленията от несъществените, мисловните операции обобщаване и абстрахиране, както и установяване на логически връзки и отношения между понятията. Всичко това е заложено в основата на самия тест (чрез четири субтеста), който има за цел да изследва споменатите вече възможности при изследваните ученици, след което в зависимост от техните резултати се определя равнището на умствено развитие на децата.

От направения анализ по-горе в текста на получените резултати от изследваните ученици в ЕГ и КГ беше установено най-високо равнище на умствено развитие при надарените ученици от ЕГ. Това доказва, че прилаганата технология е ефективна по отношение на умственото развитие на тези ученици и техните постижения в обучението.

За да бъде установено равнището на развитие на надарените ученици от ЕГ и КГ се проведе настоящото изследване и бе установено равнището на умствено развитие, както и равнището на развитие на продуктивната творческа дейност. За тази цел се извърши задълбочено изследване с надеждни и ефективни методики.

На основата на направения по-горе анализ на резултатите от проведените изходящи тестове се установи, че от изследваните третокласници от ЕГ и КГ високо равнище на умствено развитие, както и високо равнище на развитие на продуктивната творческа дейност достигат надарените ученици от ЕГ.

Като резултат от прилагането на разработения технологичен модел, се постигна максимално високо равнище на развитие на надарените ученици от ЕГ.

3.3.4. Сравнителен количествен и качествен анализ на резултатите от проведените входящи и изходящи тестове за установяване равнището на развитие на надарените ученици

Съществуват различни начини за формиране на групите, които участват в изследването, като широко разпространение е получило деленето на експериментални и контролни групи, като в експерименталната съответно се апробира новата методика или

технология, организация и методи, докато в контролната се работи по традиционен установените. За да е възможна проверката на ефективността на изследвания вариант, групите следва да са с приблизително еднакви възможности. Има различни критерии за формиране на групите, но много често това е средният успех, в случая в брой точки от проведено тестване. Поради малкия обем на изследваните лица в експерименталната и контролната групи са приложени непараметрични статистически методи (Калинов, 2001). За анализ на резултатите от експерименталното обучение са използвани Data Analysis Tool Pack на MS Excel 2013 и софтуерния пакет за обработка на статистически данни – SPSS 13.0.

Проверката за сравнимост на резултатите от теста за формиране на групите е направена чрез **непараметричен критерий за проверка на хипотези - U-критерият на Ман Уитни**, като се формулират двете статистически хипотези:

- ✚ Нулева хипотеза (H_0), според която няма статистически достоверна разлика между сравняваните променливи, и дори да се наблюдава известна разлика в постиженията на извадката, тя е случайна, т.е. между равнището на изследваните признаци в двете съвкупности няма съществена разлика.
- ✚ Алтернативна хипотеза (H_1), според която констатираната разлика в емпиричните данни е статистически достоверна и не е случайна, т.е. има съществена разлика между равнището на признаците в двете групи (експериментална и контролна).

NPar Tests - Mann-Whitney Test Test Statistics	Начало на изследването КГ-ЕГ
Mann-Whitney U	33,500
Wilcoxon W	88,500
Z	-,153
Asymp. Sig. (2-tailed)	,878
Exact Sig. [2*(1-tailed Sig.)]	,887

Анализът на данните показва, че емпиричната стойност на критерия е по-висока от теоретичната $U_{emp} > U_{\alpha}$, установено е **равнище на значимост** (Asymp. Sig. (2-tailed)) $\alpha=0,878$ ($\alpha > 0,05$), което е основание за **приемане на нулевата хипотеза**, според която разликата в емпиричните данни (в началото на изследването) в успеваемостта на учениците от експерименталната и контролната групи е **статистически неразличима** с гаранционна вероятност $P > 95\%$.

От направеното статистическо изследване може да се обобщи, че разпределенията на случайните величини, характеризиращи учебните постижения на изследваните лица от двете групи не се различават и така оформените групи могат да бъдат използвани при реализирането на основното изследване и за получаване на достоверна информация от цялостния дидактически експеримент.

За да бъде оценено развитието на учениците в хода на обучението и прилагането на разработената технология е използван същият **непараметричен критерий за проверка на хипотези - U-критерият на Ман Уитни**.

В зависимост от това се формулират двете статистически хипотези:

- ✚ Работна (нулева) (H_0), според която няма статистически достоверна разлика между сравняваните променливи, и дори да се наблюдава известна разлика в постиженията на извадката, тя е случайна.
- ✚ Алтернативна хипотеза (H_1), според която констатираната разлика в емпиричните данни е статистически достоверна и се дължи на целенасоченото и системно прилагане на прилаганата технология.

Анализът на данните показва, че емпиричната стойност на критерия е по-ниска от теоретичната $U_{emp} < U_{\alpha}$, установено е **равнище на значимост** (Asymp. Sig. (2-tailed)) $\alpha=0,02$ ($\alpha < 0,05$), което е основание за **приемане на алтернативната хипотеза**, според която разликата в емпиричните данни (начало и край на изследването) в успеваемостта на експерименталната група ученици, за сметка на контролната, е **статистически значима**, и тази разлика се дължи на прилаганата технология.

NPar Tests - Mann-Whitney Test Test Statistics	Край на изследването КГ-ЕГ
Mann-Whitney U	,0023
Wilcoxon W	28,000
Z	-3,833
Asymp. Sig. (2-tailed)	,002
Exact Sig. [2*(1-tailed Sig.)]	,0021

Един по-детайлен анализ на умственото развитие на учениците от експерименталната група, отчетено чрез методиката на Замбициявичене в контекста на субтестовите, оценени чрез коефициента на успеваемост K_x (*отношение на средния брой точки към максималния брой точки*) в началото и края на изследването е представен в Таблица № 12 и на Фигура № 38.

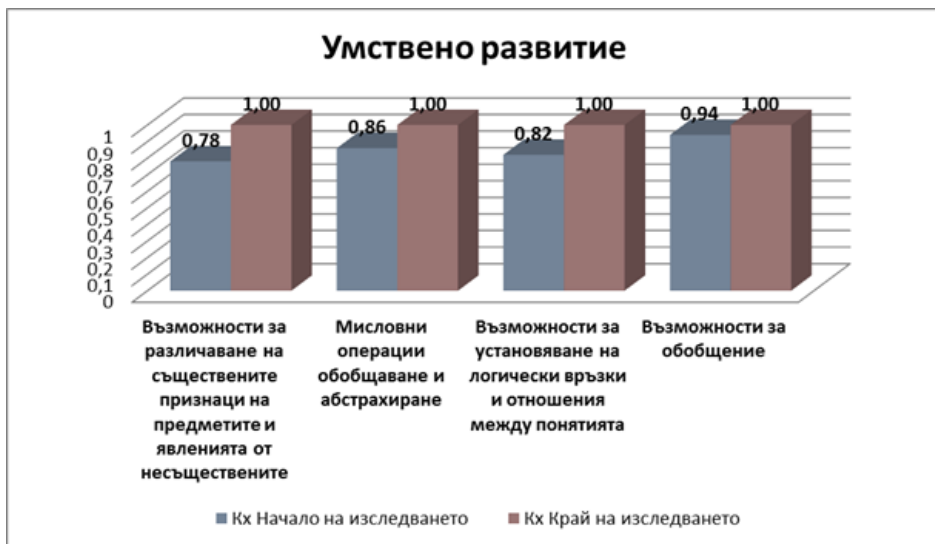
Таблица № 12. Резултатите представени чрез средния коефициент на успеваемост K_x

Критерии	K_x Начало на изследването	K_x Край на изследването
Възможности за различаване на съществените признаци на предметите и явленията от несъществените	0,78	1,0
Мисловни операции обобщаване и абстрахиране	0,86	1,0

Възможности за установяване на логически връзки и отношения между понятията	0,82	1,0
Възможности за обобщение	0,94	1,0

Установяването на **ефективността на прилаганата технология** в хода на обучението на учениците в начален етап е реализирано чрез оценка на равнището на значимост по отношение на умственото развитие, оценено в брой точки по всеки субтест.

Фигура № 38

За да се установи **корелацията между успеваемостта и умственото развитие (установено в рамките на четирите направления на субтестовете)** на учениците чрез методиката на Замбиявичене в контекста на четирите субтеста е използван метода на Хи-квадрат (χ^2), тъй като емпиричните данни са представени чрез променливи от две скали – ординална (успеваемостта) и номинална (равнището на покриване на съответния субтест). Ако формулираме нулева хипотеза (H_0), която гласи, че между успеваемостта в умственото развитие на учениците и равнището на съответно: (1) възможностите за различаване на съществените признаци на предметите и явленията от несъществените; (2) мисловните операции обобщаване и абстрахиране; (3) възможностите за установяване на логически връзки и отношения между понятията; (4) възможностите за обобщение, не съществува закономерна връзка, то алтернативната хипотеза гласи, че такава връзка съществува. Емпиричните характеристики на хипотезата и в четирите направления са с равнище на значимост, както следва: **(1) $\alpha=0,013$ ($\alpha<0,05$); (2) $\alpha=0,024$ ($\alpha<0,05$); (3) $\alpha=0,001$ ($\alpha<0,05$); (4) $\alpha=0,021$ ($\alpha<0,05$),** дават основание за отхвърляне на нулевата хипотеза в полза на алтернативната, което означава, че съществува **закономерна връзка между успеваемостта в умственото развитие и възможностите за различаване на съществените признаци на предметите и явленията от несъществените**, следвани от **възможността за установяване на логически връзки**.

В резултат на статистическия анализ може да бъде направен следният извод, че резултатите от сравняването на резултатите в контролната група показват, че те са статистически неразличими при решаването за оценка на равнището на умствено развитие, чрез използваната методиката на Замбиявичене за констатиращото и заключителното изследване, а резултатите от сравняването на средните стойности на експерименталната група са статистически различими. Това е едно от доказателствата за ефективността на прилаганата технология по отношение умственото развитие в обучението на учениците от началния етап на основната образователна степен.

При направения описателен анализ на резултатите и проверката на тяхната статистическа достоверност ясно се виждат съществуващите значителни различия между началото и края на изследването по критериите и субтестовете в двете групи – експериментална и контролна. Това дава основание да твърдим, че изследователската теза е потвърдена чрез емпиричното изследване и получените резултати са достоверни по отношение на критериите за оценка на умственото развитие на учениците и това развитие се дължи на системното и целенасочено прилагане на разработената технология.

Ефективността на умственото развитие в рамките на обучението е оценена чрез величината на ефекта на експерименталното въздействие, който се определя чрез изменението на зависимата променлива, показател за нейното отчитане е d (ди) по Коен. Проверката на хипотеза и определянето на величината на ефекта в двете групи (контролна и експериментална) са взаимно допълващи се процедури. Проверката на хипотеза показва, че експерименталното въздействие има определен надежден ефект, а величината на ефекта говори за величината, силата на експерименталното въздействие. Обикновено изследователите не само обясняват дали различията между значенията на средно аритметичните се явяват статистически значими, но определят и относителната сила на ефекта, предизвикан от експерименталното въздействие (Гудвин, 2004). Силата на ефекта в конкретното изследване е доста голяма $d= 1,12 (>> 0,8)$. Това е още едно доказателство и основание за това, че прилаганата технология е ефективна по отношение на умственото развитие на учениците и техните постижения в обучението.

Заклучение

На основата на проведеното дисертационно изследване по проблема за развитие на надарени ученици от началните класове, могат да бъдат направени следните **изводи**:

1. За развитието и усъвършенстването на децата от началните класове е необходимо навременно откриване на техните интереси и способности, прилагане на целесъобразен подход и насочване в определена област.

2. За да бъдат диагностицирани надарените ученици като такива се налага непрекъснато усъвършенстване на професионалната компетентност на началните учители, постоянство и информираност относно специфичните особености характерни за тези деца.

3. По-голяма част от началните учители имат положително отношение към надарените ученици, но все още недостатъчно работят за тяхното развитие.

4. При идентификация на надарените деца някои автори не взимат предвид комплексна характеристика, т.е. всички качества на надарените ученици.

5. За пълноценното развитие на надарените ученици в училище е необходимо: прилагане на специален подход към тях, тъй като се нуждаят от специфични технологии и условия; индивидуална работа с надарени деца, в зависимост от техните интереси, потребности и способности; професионална компетентност на учителите и желание за работа с надарени ученици в училище; отделяне на повече време за работа в урока; възможност за творческа изява, самостоятелност, самооценка и самоуправление в него; включване и вземане на активно участие в изпълнение на комплекс от творчески задачи; възлагане на нестандартни проблемно-изследователски задачи; прилагане на интересни, занимателни, надеждни и ефективни интерактивни методи на обучение в урока; предоставяне на възможност за самостоятелен избор; осигуряване на специализирана учебна материална база, която да задоволява потребностите и интересите им; повече разбиране от страна на техните съученици; повече заинтересованост от страна на техните родители и учители; оценяване на проблема от ръководството на училището;

осигуряване на условия за повишаване на обществения интерес към тази проблематика; утвърждаване на ефективна Национална стратегия за работа с надарените; осигуряване на положителен емоционален климат, душевен комфорт и спокойна обстановка в клас, които са предпоставка за добро личностно развитие, постигане на положителни резултати и удовлетворение от задоволяване на потребностите на надарените деца.

6. За да се изясни спецификата на творческите способности е важно не само да се посочат отделни конкретни творчески способности, но и да се има предвид, че една способност добива творческа характеристика, когато е включена в комплекса от творчески способности и изпълнява творчески функции.

7. Интерактивните методи на обучение са съвременен модел за изграждане на образователния диалог (на базата на предварително уточнени договорености и процедури) между самите учащи, между учащите и интерактивната мултимедия, между учащия/учащите и обучаващия. В резултат от взаимодействието е възможно повлияване, обогатяване и/или промяна на първоначалното мнение и позиция по определен въпрос и при двете страни, участващи във взаимодействието (учащи и обучаващи). Прилагането на интерактивни методи на обучение в началното училище е иновация, осигуряваща формирането на съвременната личност. Всичко това е от особена значимост за развитието на надарените ученици от началните класове.

8. Да се развиват способностите на надарените ученици от началните класове не означава да се разчита само на определени условия в училище, но и да се осъществява координация със семейството и центровете за работа с деца. Трябва да се има предвид ролята на различните извънкласни и извънучилищни форми – кръжоци, секции, групи по интереси, клубове по интереси, учебни центрове за направляване и инструкции, за двигателна активност, за групова дейност, за индивидуална работа. Участието на надарените ученици в извънкласна и извънучилищна дейност осигурява формирането

на съвременно съзнание и поведение за пълноценно използване на свободното време.

9. Като резултат от прилагането на разработения технологичен модел, се постигна максимално високо равнище на развитие на надарените ученици от ЕГ, като им се предоставя тренингова дейност чрез система от тренингови упражнения и задачи за усъвършенстване, с по-високо равнище на трудност и вариативност (творчески задачи, казуси, тестове, упражнения и др.) в условията на традиционни и интерактивни методи на обучение на основата на личностноориентирани взаимодействия.

Значимостта на проблема за развитие на надарените ученици от началните класове е обществена, теоретическа и практическа. Той се оценява от родителите, обществените институции, а също в училище и в практиката. Необходимо е взаимодействие между тези фактори, за да се постигнат успешни резултати по проблема. Родителите трябва да търсят контакт с учителите и обратно. Дискусиите в общественото пространство ще доведат до избирането на оптимални стратегии за развитие и реализиране на надарените деца.

Препоръки:

1. При работа с надарените ученици началните учители трябва да проявяват педагогически такт - нито да подценяват техните способности, нито да ги надценяват.

2. При работа с надарените деца началните учители трябва да имат предвид поставянето на учениците в творческа ситуация, формулирането на творчески проблем, поставянето на творческа задача и по този начин да създават условия за изграждане на творческо отношение, подход и позиция у учениците.

3. За да се осигури ефективна работа в урока с надарените деца, е необходимо учителят винаги да се съобразява с индивидуалните им възможности, интереси и способности.

4. За да се повиши равнището на развитие на надарените ученици началните учители трябва да прилагат подходящи методи на работа по всеки един учебен предмет и във всички типове уроци.

5. В учебните планове да се повиши броят на избираемите и факултативните дисциплини, за да се осигури в по-голяма степен диференциация според способностите и интересите на учениците.

6. Да се осигури издаването на повече дидактични материали, сборници, ръководства за работа с тези деца.

7. Началните учители трябва да дават възможност и да осигуряват максимална самостоятелност и право на мнение на надарените деца. Учениците трябва сами да открояват новото и най-важното в учебното съдържание по дадена учебна дисциплина (учебен предмет), а учителят само да контролира и напътства децата. Така даровитите ученици ще имат добра база за успешно и по-нататъшно развитие.

Перспективи на научното изследване

1. Изследване на специалните способности на надарените ученици, на емоционална и социална интелигентност.

2. Подготовка на портфолио на надарените деца.

3. Разработка на карта за идентификация (определяне на личностния профил на надарените ученици).

4. Изготвяне на индивидуална програма за развитие на надареното дете.

5. Подготовка на инструментариум (карта за експертна оценка) за изследване отношението на учители и експерти за разработения концептуален модел и неговото приложение в практиката.

Приноси:

Въз основа на разработената дисертация могат да бъдат обособени следните **научни приноси**:

Теоретични приноси:

1. Обогатена е теорията за определяне на образователните потребности на надарените ученици от начален етап на основната образователна степен, тяхното идентифициране и развитие.

2. Разработен е оригинален инструментариум с определени цели и индикатори за измерване отношението на учениците, учителите и родителите към проблема за развитието на надарените деца от началния етап на основната образователна степен.

3. Представен е авторски технологичен модел с образователно-възпитателна значимост за развитие на надарени ученици от началния етап на основната образователна степен.

Практико-приложни приноси:

1. Разработеният технологичен модел има много добра приложимост в педагогическата практика чрез целесъобразно определени технологични етапи в рамките на уроци по български език и по литература в условията на оптимални съчетания между традиционни и интерактивни методи на обучение.

2. Чрез разработения авторски модел се осигуряват условия за развитие на общата интелектуална надареност на талантливите ученици (психическите им процеси, логически операции, креативност, богат активен речник).

3. Представената система от критерии, показатели и равнища може да се приложи в педагогическата практика от началните учители за измерване равнището на развитие на интелекта и на продуктивната творческа дейност на техните ученици с развита надареност.

Публикации на автора:

1. Костова, П. (2012). Стратегии и форми за развитие на надарените ученици в началните класове. „Лаборатория за наука – 2012”. Благоевград.
2. Костова, П. (2012). Същност на интерактивните методи и прилагането им за развитие на учениците в началните класове. „Интерактивни методи в средното и висшето училище” – I част. Благоевград.
3. Костова, П. (2013). Надарените ученици в начален етап на училищно образование и техните потребности. Годишник на Факултета по педагогика. Благоевград.
4. Костова, П. (2014). Форми за развитие на надарени ученици от началните класове. Сборник с научни публикации. Елец (Русия).
5. Костова, П. (2014). Развитие на надарени ученици от началните класове в извънкласната и извънучилищна дейност. В учебно помагало „Дидактически основи на изследователския подход при обучението”. Благоевград.
6. Костова, П. (2014). Развитие на надарени ученици от началните класове в извънкласната и извънучилищна дейност – резюме. В. „Славянско слово”.
7. Костова, П. (2014). Проект на концепция и инструментариуми за дисертационно изследване на тема: „Технологичен модел за развитие на надарени ученици от началните класове”. „Лаборатория за наука – 2014”. Благоевград.
8. Костова, П. (2014). Развитие на надарени ученици от началния етап на основната образователна степен в урока. Годишник на Факултета по педагогика. Благоевград.
9. Костова, П. (2015). Специфични особености на надарените ученици от началния етап на основната образователна степен. Сборник с научни публикации. Елец (Русия).
10. Костова, П. (2015). Методологически основания за разработка на изследователски технологичен модел. „Лаборатория за наука – 2015”. Благоевград.
11. Костова, П. (2016). Отношението на начални учители към проблема за развитието на надарените деца от началния етап на основната образователна степен. Юбилейна „Лаборатория за наука – 2016”. Благоевград.